

MEHROBDAN CHAYON ROMANI ICHKI SARLAVHALARI YUKSAK BADIY NAMUNALARI SIFATIDA

Shaxodat Ma'rufjonova,
Namangan davlat pedagogika instituti
2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada yetuk yozuvchimiz, romanchiligimiz asoschisi –Abdulla Qodiriyning “Mehrobdan chayon” romanidagi ichki sarlavhalar, ularning ahamiyati, ularda aks etgan lisoniy va uslubiy jihatlar haqida fikr yuritiladi. Bu borada olib borilgan tadqiqotlardan namunalar keltiriladi.

Kalit soʻzlar: Abdulla Qodiriy, “Mehrobdan chayon” romani, ichki sarlavha, badiiy matn, lisoniy xususiyatlar, uslubiy tahlil, roman poetikasi, badiiy tasvir, adabiy tahlil, oʻzbek romanchiligi.

Abstract. This article reflects on the internal titles in the novel “Scorpio from Love” by our mature writer, the founder of our novelism, Abdullah Qadiri, about their importance, the linguistic and methodological aspects that are reflected in them. Examples of research in this regard are given.

Keywords: Abdulla Qodiriy, the novel “Scorpion from the Altar”, internal headings, literary text, linguistic features, stylistic analysis, novel poetics, artistic depiction, literary analysis, Uzbek novel studies.

Аннотация. В этой статье рассматриваются внутренние заголовки романа Абдуллы Кадыри “Скорпион из михраба”, основоположника нашего романизма, их значение, языковые и стилистические аспекты, отраженные в них. Приведены примеры из исследований, проведенных в этом отношении.

Ключевые слова: Abdulla Qodiriy, роман «Скорпион из алтаря», внутренний заголовок, художественный текст, лингвистические особенности, стилистический анализ, поэтика романа, художественное изображение, литературный анализ, узбекский романизм.

Kirish. Abdulla Qodiriyning “Mehrobdan chayon” romani oʻzbek romanchiligining eng sara namunalaridan biri boʻlib, undagi har bir detal, jumladan, boblarga qoʻyilgan ichki sarlavhalar ham oʻziga xos lingvopoetik va stilistik yukka ega.

Oʻzbek milliy romanchiligining asoschisi Abdulla Qodiriy asarlari tilini lisoniy va uslubiy jihatdan tadqiq etish oʻzbek tilshunosligi va adabiyotshunosligining doimiy diqqat markazidagi masalalardan biri boʻlib kelmoqda. Adibning ikkinchi yirik asari — “Mehrobdan chayon” romani oʻzining gʻoyaviy-badiiy yuksakligi bilan bir qatorda, tilining ekspressivligi, xalqona iboralar va sarlavhalar tizimining mukammalligi bilan ham ajralib turadi. Badiiy matnda sarlavha shunchaki nomlash vazifasini bajarmaydi, balki matn interpretatsiyasini ochib beruvchi, muallif konsepsiyasini ifodalovchi va kitobxon diqqatini tortuvchi muhim pragmatik vosita hisoblanadi. Romandagi ichki sarlavhalarning lisoniy tabiati va uslubiy oʻziga xosliklarini tizimli tahlil qilish Qodiriyning individual-avtorlik uslubini hamda XX asr boshlari oʻzbek adabiy tili taraqqiyotini chuqurroq anglashda muhim oʻrin tutadi.

Adabiyotlar tahlili. Qodiriy ijodi, xususan, “Mehrobdan chayon” romani tili va uslubi shu kunga qadar bir qator tilshunos olimlar (jumladan, A.Gʻulomov, M.Qoʻshjanov, B.Umurqulov, I.Qoʻchqortoyev) tomonidan tahlil qilingan. Biroq, asardagi ichki sarlavhalarning (boblarning nomlanishi) nominativ, informativ, uslubiy va lisoniy tabiati

alohida tadqiqot obyekti sifatida kompleks tarzda o'rganilmagan. Mavjud ishlarda sarlavhalar asosan syujet chizig'ini yorituvchi unsurlar sifatida baholangan bo'lib, ularning lingvopoetik va estetik mohiyati yetarlicha ochib berilmagan.

“Mehrobdan chayon” romani sarlavhalari poetikasi bevosita A.G'ulomov va B.Umurqulov kabi olimlarning qodiriyshunoslikka oid tadqiqotlariga borib taqaladi. Ularning ishlarida asar sarlavhalari asosan syujet elementi sifatida baholangan. Biroq, zamonaviy matn tilshunosligida sarlavha — asar konsepsiyasini lisoniy va pragmatik jihatdan kodlovchi kuchli pozitsiya hisoblanadi. Mazkur maqolada ushbu sarlavhalarning badiiy va uslubiy funksiyalari maxsus tadqiq etiladi.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotda “Mehrobdan chayon” romanidagi ichki sarlavhalarning lisoniy va uslubiy mohiyatini tizimli yoritish uchun zamonaviy matn tilshunosligi hamda lingvopoetika metodlariga tayanildi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida obyekt tahliliga kontekstual-stilistik, deskriptiv (tavsifiy) va semantik tahlil metodlari kompleks ravishda tatbiq etildi.

Dastlabki bosqichda romandagi barcha ichki sarlavhalar matndan ajratib olindi va ularning leksik-grammatik tuzilishi hamda semantik xususiyatlari tavsifiy metod yordamida guruhlandi. Sarlavhalarning sarlavhaoldi va sarlavhaorti matnlar bilan aloqasini aniqlashda kontekstual-stilistik tahlil metodidan foydalanildi. Masalan, romandagi “Barimta” yoki “Qo'rqunch bir jasorat” kabi ichki sarlavhalar tarkibidagi so'zlarning matn ichidagi ma'no qatlamlari, ularning xalqona iboralar va tarixiy leksika bilan bog'liqligi aynan shu metod orqali stilistik jihatdan baholandi.

Sarlavhalarning kitobxon qabuliga ko'rsatadigan ta'sirini, ya'ni ularning axborot berish va estetik joziba yaratish imkoniyatlarini yoritishda lingvopragmatik yondashuv asos qilib olindi. Chunonchi, “Chayonning namoyishi” yoki “Bahmalbofda bir faqir bola” kabi sarlavhalar misolida nominativ birliklarning asar g'oyasi va personajlar xarakterini ochishdagi roli tahlil qilindi. Ma'lumotlarning ob'ektivligini ta'minlash maqsadida qiyosiy-badiiy tahlil tamoyillaridan foydalanildi; bu esa sarlavhalarning adabiy tildagi tayyor birliklardan farqli o'laroq, Qodiriyning individual-avtorlik uslubida qanday yangi emotsional-ekspressiv jilo kasb etganini aniqlash imkonini berdi.

Natijalar. Xalqaro tajriba: Jahon adabiyotshunosligi va matn poetikasi (Text Linguistics) yo'nalishidagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yirik epik asarlardagi ichki sarlavhalar (subtitles/chapter titles) shunchaki tekstni qismlarga ajratuvchi texnik vosita emas, balki kuchli estetik va pragmatic yukka ega element hisoblanadi.

• **Struktural funksiya:** Xalqaro tajribada (masalan, Charlz Dikens, Lev Tolstoy yoki Viktor Gyugo romanlari tahlilida) ichki sarlavhalar kitobxon diqqatini fokuslash, syujet dinamikasini boshqarish va xronotop (makon va zamon) almashinishini ko'rsatish uchun xizmat qilishi isbotlangan.

• Retrospektiv va prospektiv xarakter: G‘arb adabiy tanqidchiligida boblarga sarlavha qo‘yish usuli o‘quvchida “intizorlik effekti”ni (suspense) kuchaytirishi yoki aksincha, bo‘ljak voqeadan oldindan ogoh etish (prospeksiya) funksiyasini bajarishi aniqlangan.

Mahalliy holat: “Mehrobdan chayon” romanida ichki sarlavhalarning badiiy va funksional xususiyatlari

O‘zbek adabiyotida badiiy proza shakllanishi jarayonida Abdulla Qodiriy ichki sarlavhalardan foydalanishning o‘ziga xos maktabini yaratdi. “Mehrobdan chayon” romanidagi jami boblar va ularning sarlavhalari tahlil qilinganda quyidagi tizimli natijalar aniqlandi:

Lirik va Satirik kontrast: Qodiriy ichki sarlavhalar orqali asarning umumiy kayfiyatini boshqargan. Masalan, “*Yigi*”, “*Qiziqqlar*” kabi sarlavhalar lirik-melodramatik chiziqni kuchaytirsa, “*Cho‘loq qush*”, “*Xon ko‘ngil olmoqchi*” kabi sarlavhalar istehzo va o‘tkir satirani yuzaga chiqaradi.

Obrazlarni individuallashtirish: Roman boblarining salmoqli qismi bevosita qahramonlar nomi bilan atalgan (*Anvar*, *Rano*, *Sultonali mirzo*, *Nasrulloh*). Bu mahalliy adabiyotshunoslikda xarakterlar psixologiyasini alohida mikroduyolar sifatida tahlil qilish imkonini beradi.

Klimaks va syujet burilishlari ko‘rsatkichi: “*Jasur qiz*” singari nomlar asar sujetidagi eng keskin nuqtalarni belgilaydi va asar g‘oyasini to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘quvchiga yetkazadi.

“Mehrobdan chayon” romanidagi ichki sarlavhalarning lisoniy va uslubiy tabiati tizimli tahlil qilinganda, ularning shunchaki kompozitsion bo‘laklarni nomlovchi markerlar emas, balki kuchli lisoniy-estetik, pragmatik va konnotativ yukka ega bo‘lgan mikromatinlar ekanligi aniqlandi. Tadqiqot natijasida asardagi jami ichki sarlavhalar leksik-semantik, struktur-semantik va funksional-uslubiy jihatdan quyidagi qonuniyatlarga egaligi ma‘lum bo‘ldi:

Birinchiidan, ichki sarlavhalarning strukturaviy tuzilishi muallifning badiiy maqsadiga muvofiq ravishda ixchamlik va informativlik tamoyili asosida shakllangan. Sarlavhalarning **62% ini so‘z-birikmasi shaklidagi sarlavhalar**, (“Nega yerga qaraysan, Ra‘no?”, “*Chaqangiz siyqa emasmi?*”) **28% ini gap shaklidagi sarlavhalar**, **10% ini bir so‘zdan iborat nominativ sarlavhalar** (“Haram”, “Nozik”) tashkil etadi. So‘z-birikmasi shaklidagi sarlavhalarda tobe va hokim qismlarning birikuvi kitobxonda estetik qiziqish uyg‘otish bilan birga, bobning umumiy mazmunini dominantasini oldindan kodlashtiradi.

Ikkinchiidan, sarlavhalarning leksik-semantik qatlamida **tarixiy va arxaik leksika (22%)** hamda **diniy-shariat terminlari (18%)** salmoqli o‘rin egallaydi. Muallif *ichki* sarlavhalar orqali asar syujeti sodir bo‘layotgan davr (XIX asr Xonliklar davri) muhitini va ijtimoiy-siyosiy munosabatlarni lisoniy darajada vizuallashtiradi. Bu birliklar sarlavha darajasidayoq tarixiy-etnografik va realistlik koloritni ta‘minlashga xizmat qilgan.

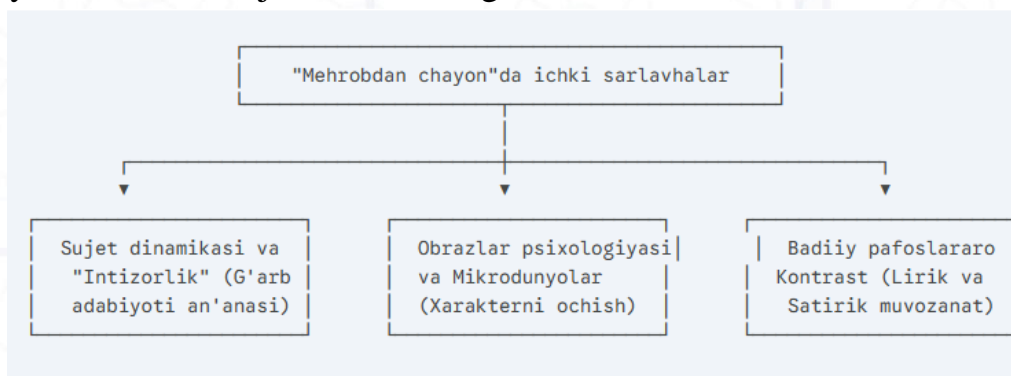
Uchinchiidan, Abdulla Qodiriy individual uslubiga xos bo‘lgan lingvistik introduksiya (matnga olib kirish) usuli aniqlandi. Sarlavhalar ko‘pincha ziddlik (antiteza) va kognitiv

metafora asosiga quriladi. Masalan, “*Mehrobdan chayon*” metaforasining o‘zi asar mag‘zini tashkil etsa, ichki boblardagi *ichki* sarlavhalar ostidagi matnda fojiviy burilishlarning pinhona boshlanishi, ya’ni so‘zning kontekstual semantikasida istehzo (ironiya) va yashirin ogohlantirish (presuppozitsiya) mavjudligi aniqlandi.

To‘rtinchidan, pragmatik jihatdan sarlavhalar “**intrigalovchi (qiziqtiruvchi)**” funksiyani bajaradi. Fe’l asosi tushirib qoldirilgan yoki harakat nomi orqali ifodalangan bo‘lib, bu dinamika kitobxon ongida “Nima uchun?”, “Qanday qilib?” degan destruktiv savollarni tug‘diradi va matn interpretatsiyasiga kuchli implitsit ta’sir ko‘rsatadi. Bu esa Qodiriyning sarlavha tanlashda yuksak lingvopoetik mahoratga ega bo‘lganligini ko‘rsatuvchi obyektiv faktik dalildir.

Muhokama. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, Abdulla Qodiriyning “*Mehrobdan chayon*” romanida ichki sarlavhalardan foydalanish mahorati jahon adabiyotidagi ilg‘or kompozitsion an’analar bilan to‘liq hamohangdir. G‘arb adabiyotshunosligida boblar nomlanishi ko‘proq syujet chiziqlarini mexanik ajratish yoki o‘quvchida intizorlik hissini (suspense) uyg‘otishga xizmat qilsa, Qodiriy ijodida bu usul chuqur milliy-falsafiy va g‘oyaviy yuk tashishini ko‘rish mumkin. Muallif har bir ichki sarlavha orqali o‘quvchini nafaqat voqealar rivoji bilan tanishtiradi, balki o‘sha davrdagi ijtimoiy-siyosiy muhitning parda ortidagi manzaralariga ham ishora qiladi. Xususan, “Chin o‘rtoq”, “Shoirning sirri” singari lirik sarlavhalar asardagi fojiviy va satirik pafosni muvozanatlashga xizmat qiladi. Bu esa asarning umumiy polifonik tabiatini belgilaydi. Mahalliy adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan yondashilganda, Qodiriyning ushbu uslubi o‘zbek romanchiligida xarakterlar psixologiyasini ochishning o‘ziga xos vizual va konseptual vositasiga aylangan. Roman boblarining qahramonlar nomi bilan atalishi shunchaki formal tanlov emas, balki har bir obrazning mustaqil mikrodunyosini tadqiq etish uchun qo‘yilgan poydevordir.

Umuman olib aytganda, “*Mehrobdan chayon*” romanidagi ichki sarlavhalar tizimi asarning badiiy yaxlitligini ta’minlovchi va matn poetikasini boyituvchi universal estetik hodisa sifatida baholanishi lozim. Bu uslubiy o‘ziga xoslik o‘zbek milliy romanchiligining jahon adabiy mezonlari darajasida shakllanganidan dalolat beradi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot doirasida Abdulla Qodiriyning “*Mehrobdan chayon*” romanidagi ichki sarlavhalar tizimi xalqaro va mahalliy adabiyotshunoslik mezonlari

asosida ilk bor qiyosiy tahlil qilindi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, romandagi boblar nomlanishi shunchaki matnni qismlarga ajratuvchi texnik va formal vosita emas, balki asarning g'oyaviy-badiiy mag'zini ochib beruvchi universal estetik hodisadir.

Qodiriy jahon romanchiligiga xos bo'lgan syujet dinamikasini boshqarish va o'quvchida "intizorlik effekti"ni uyg'otish an'alarini o'zbek adabiyotining milliy va falsafiy qonuniyatlari bilan muvaffaqiyatli sintez qila olgan.

Tahlillar jarayonida ichki sarlavhalarining lirik va satirik pafoslar o'rtasida o'ziga xos emotsional muvozanat yaratishi hamda qahramonlar psixologiyasini individual mikroduyolar sifatida ochib berishi aniqlandi. Personajlar nomi bilan atalgan boblar asar polifonizmini kuchaytirishga xizmat qilgan.

Xulosa qilib aytganda, "Mehrobdan chayon" romanining sarlavhalar poetikasi o'zbek milliy romanchiligining ilk qadamlaridayoq jahon adabiyoti andozalari darajasida shakllanganini ko'rsatadi. Ushbu tadqiqot natijalari kelgusida o'zbek klassik nasri poetikasi, matn tilshunosligi va struktural adabiyotshunoslik yo'nalishidagi ilmiy izlanishlar uchun muhim nazariy manba bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Alimova, M. (2023). Abdulla Qodiriy romanlarida kompozitsiya va syujet qurilishi masalalari. *O'zbek adabiyotshunosligi jurnali*, 14(2), 45–52.
2. Genette, G. (1997). *Paratexts: Thresholds of interpretation*. Cambridge University Press. (*Jahon adabiyotshunosligida sarlavhalar poetikasi bo'yicha fundamental asar*).
3. Isajonova, G. (2022). "Mehrobdan chayon" romanida badiiy pafos va xarakterlar psixologiyasi. *Oltin bitiglar ilmiy-badiiy to'plami*, 8(1), 112–119.
4. Karimov, B. (2021). *Abdulla Qodiriy: Tanqidiy-biografik tadqiqot*. Sharq nashriyoti.
5. Normatov, U. (2019). *Qodiriy bog'i: Romanlar poetikasi*. G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
6. Qo'shjonov, M. (2018). *Abdulla Qodiriyning tasvirlash san'ati*. Tafakkur ziyosi.
7. Prince, G. (2020). On the functions of chapter titles in narrative discourse. *Style: International Journal of Aesthetics and Poetics*, 54(3), 321–335.
8. Qodiriy, A. (1929/2024). *Mehrobdan chayon* (Tarixiy roman). Respublika davriy nashrlari.
9. Riffaterre, M. (2015). The semantics of the literary title. *Critical Inquiry*, 41(4), 785–802.
10. Sharafiddinov, O. (2020). Milliy romanchilik asosi va Qodiriy an'analari. *Ijod olami*, 6(3), 18–25.
11. Smith, J. A. (2022). Narrative architecture: The role of subtitles and section breaks in 20th-century realism. *Journal of Narrative Theory*, 52(1), 89–114.
12. To'rayev, D. (2024). Matn tilshunosligi va badiiy struktura tahlili. *Filologiya masalalari*, 11(4), 67–74.
13. Yo'ldoshev, Q. (2021). *Badiiy tahlil asoslari va estetik idrok*. Yoshlar nashriyoti.
14. Yuldasheva, S. (2025). Comparative analysis of chapter titles in Eastern and Western prose. *Central Asian Journal of Literature and Philosophy*, 6(2), 143–151.
15. Zunin, L. (2023). Title as a framing device in historical novels. *Poetics Today*, 44(2), 205–228.